

ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΙΝΙΚΗΣ «ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ»

Ἡ ἐπαναφορά τῆς «κοινωνικο-πολιτιστικῆς» διάστασης σὲ ὅλες τὶς ἐπι-
 στῆμες τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέ-
 ρουσες τάσεις τῆς δυτικῆς σκέψης τῆς δεκαετίας τοῦ 1970. Ἡ οἰκονομία
 καὶ οἱ ἔρευνες ποὺ ἔχουν σὰν ἀντικείμενό τους τὶς σχέσεις Ἀνθρώπου - Φύ-
 σης, εἶναι οἱ δύο ἐπιστημολογικοὶ χώροι ποὺ ἐπωφελοῦνται τὸ περισσότερο
 ἀπὸ τὴν προσπάθεια αὐτή, ποὺ ἔχει τὸ μεγάλο προτέρημα νὰ πλουτίζει μιὰ
 σκέψη ποὺ ἔχει ὀδηγηθῆ σὲ μονοδιάστατες θεωρήσεις καὶ ποὺ λειτουργεῖ,
 συχνά, πάνω σὲ μηχανιστικὰ ὑποδείγματα.

Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξετάσουμε τὴ φύση
 καὶ τὸ ρόλο τῆς ιδεολογικῆς ὑπερδομῆς τοῦ νεοελληνισμοῦ¹ στὴ διαμόρ-
 φωση ἑνὸς ἐθνικοῦ κράτους καὶ μιᾶς σύγχρονης οἰκονομίας. Ἡ ὀπτική μας
 συνδέει τὴν «πολιτιστικὴ» μεταβλητὴ μὲ τὴν ἐμφάνιση νέων τρόπων κοι-
 νωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ μὲ τὴ γενίκευση ὀρθολογιστικῶν στάσεων. Φρο-
 νεῖ ὅτι ἡ ἐκλογίκευση ἑνὸς μέρους τῆς «κουλτούρας»², ὀφείλεται σὲ κοινο-
 νικὲς μεταλλαγές, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἀποτελεῖ, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, παράγοντα
 καὶ μηχανισμό κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Διακρίνοντας ἕνα ὀρθολογισμένο μέ-
 ρος τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἕνα μέρος ποὺ παραμένει
 ἀδιατύπωτο³, θὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ὀρολογία «ιδεολογικὴ ὑπερδομὴ»
 καὶ θὰ τῆς δώσουμε τὸν ἀκόλουθο ὄρισμό:

Ἡ ιδεολογικὴ ὑπερδομὴ περιλαμβάνει τὸ σύνολο τῶν φαινομένων τῆς κοινωνικῆς
 συνείδησης, ποὺ περιγράφονται καὶ διασαφηνίζονται στοὺς ἐπιστημονικοὺς, φιλοσο-
 φικοὺς καὶ πολιτικοὺς λόγους, ἀποκρυσταλλωμένα καὶ σταθεροποιημένα ἀπὸ τοὺς
 νομικοὺς, πολιτικοὺς καὶ ἐκπαιδευτικοὺς θεσμοὺς.

Ὁ νεοελληνισμὸς (ἢ ἀπλούστερα ὁ ἑ λ λ η ν ι σ μ ὸ ς, ὀρολογία ποὺ θὰ
 χρησιμοποιήσουμε στὴ συνέχεια), σὰν ιδεολογικὴ βάση τῆς νεοελληνικῆς
 κοινωνίας καὶ σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν πληθυσμῶν ποὺ, μετὰ τὸ 1912, ἐνσω-
 ματώθηκαν ἢ βρῆκαν ἄσυλο στὸ ἔδαφος τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, ἀνήκει στὰ
 εὐρωπαϊκὰ ἐθνικιστικὰ ρεύματα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα (ἐποχὴ ἀπὸ τὴν
 ὁποία καὶ χρονολογεῖται). Ἡ προέλευσή του εἶναι ἴσως διφορούμενη, δὲν
 παρουσιάζεται ὅμως σὰν ιδεολογικὴ ὑπερδομὴ μιᾶς ὀπισθοδρομικῆς, οἰκο-
 νομικῆς, κοινωνικῆς, «ἀλλὰ ἀντίθετα ἀποτελεῖ πρωτότυπο γεγονός ποὺ δημι-
 ουργήθηκε ἀπὸ τὶς ἐπαφές (τῶν Ἑλλήνων) μὲ τὴ δυτικὴ προοδευτικότητα»⁴.
 Γι' αὐτὸ συμφωνοῦμε μὲ τὴν ἄποψη ὅτι στάθηκε «ἐξ ὑπαρχῆς ἢ ἑλληνικὴ
 ἐκδοχὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ» τοῦ αἰῶνα τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς

έποχης που είδε να έδραιώνεται ο βιομηχανικός καπιταλισμός⁴. Αύξάνει, άλλωστε, συνεχώς ο αριθμός των έρευνητών που διαπιστώνουν, θεμελιώνοντας το με έρευνα πηγών, ότι στη διάρκεια της δεύτερης πενηκονταετίας του 18ου αιώνα αναπτύχθηκε ένα στρώμα εμπόρων⁵ στην ευρωπαϊκή Τουρκία. Η εμφάνιση αυτή συνδέεται με την κοινωνική μεταλλαγή που εξηγεί την ανάγκη μιας νέας ιδεολογικής υπερδομής.

Παρ' όλο το πλήθος των έθνών και πολιτισμών που περιείχε ή 'Οθωμανική αυτοκρατορία και τον τεμαχισμό που προκαλούσαν οί τοπικισμοί, το κράτος αυτό προσφερόταν, με την γεωγραφική έκταση που κατείχε σε τρεις ηπείρους, για να αποτελέσει μια μεγάλη αγορά. Αυτόν τον οικονομικό χώρο, όπου οί έμπορευματικές σχέσεις είχαν μακράιωνα παράδοση, θέλησαν να κατακτήσουν, από μέσα, οί όρθόδοξοι έλληνες έμποροι. Ο ιστορικός τους ρόλος, που αναγνωρίζεται πια σήμερα,⁶ όδήγησε στην άνθηση πολλών μικρών περιφερειακών οικονομικών κέντρων, που συντελώντας στην ανάπτυξη του πληθυσμού της υπαίθρου, ανταγωνίζονταν σιγά σιγά τις μεγάλες πόλεις, όπου παραδοσιακά συγκεντρωνόταν ή οικονομική και ή πολιτιστική ζωή της Αυτοκρατορίας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ενίσχυση των τοπικιστικών ρευμάτων, που ύποκινοϋσαν άλλωστε οί ξένες δυνάμεις, γεγονός που με τη σειρά του διευκόλυνε την διαδικασία τεμαχισμού της Τουρκίας. Είναι επίσης γεγονός ότι οί έσωτερικοί κοινωνικοί άγώνες της Αυτοκρατορίας, αλλά και οί αδιάκοπες έπιδρομές των δυτικών, που ή φθίνουσα όθωμανική ίσχύς είχε όλο και λιγότερο την ικανότητα να συγκρατήσει⁷, αποτελούσαν φραγμούς στην οικονομική ανάπτυξη των έμπορικών κοινοτήτων. Θυμίζουμε ότι οί κοινότητες αυτές βάσιζαν τον πλούτο τους σε μια σειρά από παραγωγικές δραστηριότητες⁸, και όπως ήταν τοποθετημένες γεωγραφικά στα όρεινά και στα νησιά, είχαν τον έλεγχο ενός σημαντικού μέρους από το χερσαίο και θαλάσσιο διαμετακομιστικό έμπόριο της ανατολικής Μεσογείου και της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης και συχνά είχαν «προνόμια» και φορολογικές άπαλλαγές, που τις έκαναν «ήμι-αυτόνομες».⁹ Η συλλογική μορφή παραγωγής και έμπορίας των προϊόντων που κυριαρχούσε στις κοινωνικές σχέσεις, βασιζόταν σε ένα ευρύ οικογενειακό πυρήνα, που έδινε στις κοινότητες αυτές μια συνεκτικότητα που αποτελούσε και τη δύναμή τους. Έτσι, σιγά σιγά, οί πληθυσμοί αυτοί, συχνά όργανωμένοι σε συντεχνίες, δημιούργησαν παροικίες σε όλα τα μεγάλα έμπορικά κέντρα της Ευρώπης.¹⁰ Μια ιδεολογική μεταλλαγή επήλθε όταν οί έμποροι ανέκάλυψαν ότι ό έθνικισμός ήταν ό καλύτερος τρόπος για να στρέψουν προς το μέρος τους το αίσθημα «έθνικης ταύτισης» και νομιμότητας¹¹. Η αποτελεσματικότητα αυτής της διαδικασίας, όφείλεται, φυσικά, στο γεγονός ότι οί έμποροι δέν έντοπίζονται σε ένα συγκεκριμένο, και αριθμητικά περιορισμένο, στρώμα ανθρώπων με άτομικά συμφέροντα, αλλά συνδέονται αναπόσπαστα με το σύνολο των πληθυσμών που κατοικούσαν στα όρεινά και στα νησιά¹², μέσα από πολυσύνθετους οικογενειακούς, κοινοτικούς, συντεχνιακούς και συλλογικούς δεσμούς.

Ἡ ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία, ξεσηκωμένη σὲ μεγάλο της μέρος ἀπὸ τὰ ἀνάλογα ρεύματα ἰδεῶν τοῦ αἰῶνα τοῦ διαφωτισμοῦ, ἐπιβάλλεται προοδευτικὰ καὶ διαμορφώνεται, ἀντικαθιστώντας τὸν πόθο τῆς νομιμότητος μὲ ἐκεῖνον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐκλαϊκεύοντας τὸ σύστημα ἀξιῶν τῆς ἐλληνο-βυζαντινῆς ἰδεολογίας¹³. Ἡ διαδικασία, ποὺ θὰ ὀδηγήσει στὴ δημιουργία μιᾶς ἐγκόσμιας θεώρησης, ξεκινάει μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς ἔννοιας τοῦ «ἔλληνα», ποὺ ἐμφανίζεται συγχρόνως μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν κλασσικῶν σπουδῶν στὰ ἰταλικά, γερμανικά καὶ γαλλικά πανεπιστήμια. Σὰν ἰδεολογικὸ ὄπλο, στρεφόμενον ἀρχικὰ κατὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ ὠφέλησε σὲ μεγάλο βαθμὸ τοὺς ὀρθόδοξους ἐμπορικοὺς κύκλους ποὺ παρουσίαζαν, ἔτσι, μιὰ «εἰκόνα» παραδεκτὴ καὶ συνταιριασμένη μὲ τὰ συμφέροντα καὶ τὶς ἰδεολογίες ποὺ κυριαρχοῦσαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα. Παράλληλα μὲ τὰ πολιτικά της ἐπακόλουθα¹⁴, ἡ υἱοθεσία τῆς ἔννοιας τοῦ «ἔλληνα» ἀποτέλεσε μιὰ σημαντικὴ ἐκχώρηση στὸν παπικὸ καθολικισμό.

Γιὰ νὰ καταλάβει ὁ ἀναγνώστης πῶς φτάνουμε στὰ συμπεράσματα αὐτὰ χρειάζεται νὰ ὑπενθυμίσουμε, ἐν συντομία, ποιὲς ἦταν οἱ βάσεις τῆς ἐπίσημης ἰδεολογίας τῆς ἐλληνο-χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας στὴν ὀθωμανικὴ περίοδο. Θὰ ἐξετάσουμε στὴ συνέχεια τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ ὁ σύγχρονος ἐλληνισμὸς καὶ τοὺς στόχους του.

Ἡ ρωμιο-βυζαντινὴ ἰδεολογία

Ξέρουμε ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἐλληνόφωνοι πληθυσμοὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν τὸ «Ρωμαῖος» ἢ «Ρωμιός». Τὸ γένος (ἢ ἔθνος, millet) εἶχε σὰν πνευματικὸ καὶ πολιτικὸ του ἡγέτη τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἀπὸ τὸ πρῶτο βεράτι τοῦ 1453 - 54 ἔφερε τὸν ἐπίσημο τίτλο τῆς *κεφαλῆς τοῦ γένους τῶν ρωμαίων* (ἐθνάρχης, millet basi).¹⁵ Ἡ ἐθνικὴ αὐτὴ ὀνομασία ἀντιστοιχοῦσε στὴν ἄποψη ποὺ πίστευε ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι ἐλληνόφωνες κάτοικοι τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας ἦταν οἱ *νόμιμοι θεματοφύλακες τῆς «καθολικῆς» Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας*, ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου εἶχε τὸν χριστιανισμό σὰν ἐπίσημη καὶ ἀποκλειστικὴ τῆς θρησκείας.¹⁶ Καταλαβαίνουμε πόσο ἀπαράδεκτη ἦταν ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ γιὰ τὸ Βατικανό, ποὺ συστηματικὰ γενίκευσε τὴ χρῆση τῆς λέξης «Γραικός» (Graecus, Grec), ἢ ὁποῖα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ «Φράγκος», χρησίμευε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν σταυροφοριῶν, γιὰ νὰ διακρίνει τοὺς ὀρθόδοξους ἀπὸ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς.¹⁷

Σύμφωνα μὲ τὸ ρωμιο-βυζαντινὸ ὄραμα ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ δὲν μποροῦσε νὰ ἐννοηθῆ παρὰ σὰν «ἀνάσταση» τῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Ρωμαίων, ποὺ θὰ ξαναποκτοῦσε τὸ παλιὸ της μεγαλεῖο («ἢ Ρωμανία ἂν πέρασεν, ἀνθεῖ καὶ φέρει ἄλλο», σημειώνει ἡ λαϊκὴ μούσα). Καὶ εἶναι χρήσιμο νὰ θυμόμαστε ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς γνήσιας ρωμαϊκῆς νομιμότητος ἐξῆσε καὶ μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ ἐλλαδικοῦ κράτους, σὲ ὀρισμένους τουλάχιστον κύκλους. Ὅμως, παρ' ὅλη τὴν ἀνατρεπτικὴ αὐτὴ ὄψη, ἡ ἐλληνο-

φωνία — ή ρωμιοσύνη — ως κοινωνικός και πολιτιστικός χώρος, στάθηκε μια συγκεντρωτική δύναμη για την 'Οθωμανική Αυτοκρατορία, γι' αυτό και ο Πατριάρχης στο Φανάρι διατήρησε το προνόμιο άσκησης επίσημης εξουσίας. Τα αντιλατινικά αίσθήματα των πληθυσμών υπηρέτουσαν τα κρατικά συμφέροντα της Πύλης, που είχε να αντιμετωπίσει συνεχείς δυτικές εισβολές. Άλλωστε για τους Έλληνες (ρωμιούς) οί θωμανοί δέν κατείχαν παρά ρωμαϊκά έδάφη, που έπρεπε να διατηρηθούν, όσο το δυνατόν πιο άκέραια από τις βλέψεις των δυτικών, περιμένοντας «τόν χρόνο, τόν καιρό» που «πάλι δικά μας θάναι». Συγκεντρωτική έπιρροή άσκοδσε ή ρωμο-βυζαντινή ιδεολογία και μέσα από την έλληνική γλώσσα, γλώσσα πολιτισμοδ και θρησκείας¹⁸, αλλά αντίθετα με εκείνο που συνέβη άργότερα, αυτή ή γλώσσα άναγόταν γενεαλογικά στον έλληνιστικό κόσμο και αντιπροσώπευε δύο ιδανικά πεπρωμένα: Πρώτο, υπήρξε ή άρχική γλώσσα του χριστιανισμοδ, το «έκλεκτό» όργανο που επέτρεψε τη διάδοση και κατοχύρωση της παγκοσμιοτήτας της θρησκείας. Δεύτερο, στάθηκε για 11 αιώνες ο θεματοφύλακας της Ρωμαϊκής βασιλείας και του Ρωμαϊκοδ Δικαίου.¹⁹

Άλλά και την ιδιοποίηση του «παραδειγματικοδ μύθου» του Μεγάλου Άλεξάνδρου επέτρεπε ή έλληνιστική γενεαλογία, που τόν είχε υίοθετήσει και το 'Ισλάμ.²⁰

Η ρωσική ίσχυς που άρχισε να άναπτύσσεται δίπλα στην Τουρκία, εύρισκε άμεση άνταπόκριση μέσα στη φαναριώτικη ιδεολογία. Ο καισαροπαπισμός των τσάρων ταίριαζε άπόλυτα με τη λογική της ρωμο-βυζαντινης παράδοσης (άλλά και με την πρακτική που άκολουθοδσε το χαλιφάτο). Οί οίκουμενικές και αυτοκρατορικές τους βλέψεις πάνω στην όρθοδοξία ήταν άνάλογες με εκείνες που είχαν οί αυτοκράτορες της βασιλεύουσας, από τους όποιους οί ήγεμόνες της Μοσχοβίας είχαν δανειστή τόν τίτλο (Καΐσαρ) και τα σύμβολα (δικέφαλος άετός). Η Μόσχα άλλωστε δήλωνε ότι ήταν πιά ή γνήσια, νόμιμη, διάδοχος της πρώτης και της δεύτερης Ρώμης.²¹ Μέσα από αυτή την ιδεολογική θεώρηση ή «ρωμέϊκη» όρθοδοξία είχε βρει, στην όρθοδοξία της Ρωσίας, τόν σύμμαχο και το αντίγραφο της. Ήταν λοιπόν φυσικό να χρησιμοποιηθούν, από το 1711, φαναριώτες άρχοντες για να κυβερνήσουν τις Παραδουνάβιες έπαρχίες για λογαριασμό του Σουλτάνου. Άποδεκτοί από τους τσάρους, οί πρίγκιπες αυτοί διευκόλυναν την έδραίωση ένός *modus vivendi* στη συνοριακή ζώνη.

Όμως άκριβώς έδω, στη Μολδαβία και στη Βλαχία, στο σταυροδρόμι όπου συναντιόνταν οί υπήκοοι της Ρωσίας, της Τουρκίας και των Γερμανικών κρατών, έπιταχύνθηκε και ο πλουτισμός των έλληνικών έμπορικών στρωμάτων, και προέκυψε ένα διαζύγιο με την ρωμο-βυζαντινή ιδεολογική υπερδομή. Έτσι, την ώρα που ή Ρωσία συγκέντρωνε γύρω της όλους όσους έλπίζανε να ξανασυστήσουν την Άνατολική Αυτοκρατορία²², με πρωτοβουλίες των έμπορικών παροικιών δημιουργοδνται στα Βαλκάνια²³ εκπαιδευτικά κέντρα άπ' όπου διαδίδεται ή ιδεολογία των «φώτων» και του «έλληνισμοδ».

Με την άποτυχία της ναυτικής έκστρατείας της Αικατερίνης της 2ης (όρλωφικά) στη Μεσόγειο, έρχεται και η αποφασιστική καμπή που θα επιτρέψει την τελική υίθεση της ιδέας του «Γένους των Έλλήνων». Αν η συνθήκη του 1774 (Κιουτσούκ Καϊναρτζή) εξασφάλισε όρισμένα, γενικά πιά, προνόμια στους Έλληνες και το δικαίωμα επέμβασης της Ρωσίας για την προστασία των ορθοδόξων, δεν χωρούν πιά ψευδαισθήσεις: ήταν σαφές ότι η παγκόσμια συσχέτιση δυνάμεων απέκλειε την κατάληψη της Τουρκίας και την επανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Και το σπουδαιότερο, η άνοδος της μηχανικής βιομηχανίας και η αποσύνθεση της δθωμανικής αγοράς ήταν φαινόμενα όριστικά.

Οί λειτουργίες της Νέας Ίδεολογίας

Ο νεοελληνισμός, σαν ιδεολογία των νέων καιρών, εξασφάλισε στα στρώματα που ασχολούνταν με την έμπορία, τόσο στις κοινότητες του έσωτερικού όσο και στις παροικίες, σημαντικά όφέλη. Η απαρίθμισή τους παρουσιάζει ένδιαφέρον.

1. Στο πολιτιστικό επίπεδο, το γόητρο και το κύρος της γενεαλογικής αναφοράς στην κλασική αρχαιότητα²⁴ δεν ήταν μικρότερα από εκείνα της «ρωμαϊκής» ρίζας. Χρησιμοποίησε άλλωστε την ίδια γλωσσική παράδοση και επέτρεπε την ανάκτηση μεγάλου μέρους στοιχείων που αποτελούν την κοινωνικο-πολιτιστική διάσταση της «έθνικής ταύτισης» των έλληνοφώνων.
2. Με την «έθνική» του προέλευση ο έλληνισμός διευκόλυνε την έκλαϊκευση του κοινωνικού έποικοδομήματος. Άλλά παρ' όλον ότι συμμετείχε στον ευρωπαϊκό ορθολογισμό, η αναφορά στον Πλάτωνα και στον Άριστοτέλη έδινε τη δυνατότητα να αποφευχθί βίαιη ρήξη με τα δόγματα της Έκκλησίας, της όποιας η ιεραρχία ήταν πάντα έθνικό κέντρο. Φυσικά η διαδικασία της έκλαϊκευσης δεν μπορούσε να γίνει χωρίς «όδύνες» και απαίτηση, άλλωστε, πάρα πολύ χρόνο. Άκόμα και σήμερα είναι εύκολο να διαπιστώσουμε ότι μάς περιτριγυρίζει πλήθος στοιχείων ιδεολογίας που προέρχονται από νόθους συμβιβασμούς που όδήγησαν σε αποστείρωση την ορθόδοξη σκέψη και σε άνυπαρξία την έλλαδική έπιστήμη.
3. Οί φορείς της νέας ιδεολογίας μπορούσαν, χάρη σ' αυτήν, να διαχωριστούν από εκείνους της παλαιάς. Επίσης, αντιγράφοντας τα όσα διδασκαν τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, ήταν δυνατό να παρουσιάσουν μια ύπερδομή έξ ίσου πλήρη με εκείνη της ρωμο-βυζαντινής, έφ' όσον διέθεταν ένα ολοκληρωμένο σύνολο από έπιστημονικούς, φιλοσοφικούς και πολιτικούς «λόγους» και μια σειρά από αντίστοιχους θεσμούς. Έφτανε να γίνει η κατάλληλη προσαρμογή²⁵, που την ανέλαβαν στο-

χαστές, στρατολογημένοι στα στρώματα των εμπορευομένων μέσα και έξω από την Ελλάδα.

4. Ο έλληνισμός σαν ιδεολογία, επέτρεπε την αναφορά στις έννοιες της προόδου, της αλλαγής, της εξέλιξης, της αποτελεσματικότητας και του σύγχρονου. Ο όρθολογισμός και ο ούμανισμός εξυπηρετούσαν τα στρώματα που έκινούντο στο χώρο της διεθνούς αγοράς, όδήγησαν όμως στην έμμεση αποδοχή της υλικής και πνευματικής υπεροχής της Εύρώπης²⁶. Αυτό επέτρεψε μιá πρώτη προσέγγιση μεταξύ Έλλήνων και Δυτικών, που οί θρησκευτικοί άγώνες είχαν κάνει έχθρούς· παράλληλα όμως δημιουργήθηκαν και οί προϋποθέσεις για την άφομοίωση των παροικιών.
5. Τέλος οί φορείς της ιδεολογίας συνδέθηκαν με την είσαγωγή των ιδεών της Γαλλικής επανάστασης²⁷, που με τις έλπίδες που δημιούργησε στους υπόδουλους πληθυσμούς της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, έδραίωσε τον πόθο της έλευθερίας που ύποκατέστησε τον πόθο της νομιμότητας²⁸.

Στις σχέσεις των έλλήνων με τις άλλες εθνότητες και τις διάφορες κρατικές έξουσίες στους χώρους όπου έκινούντο, ο λειτουργικός ρόλος της νεοελληνικής ιδεολογίας είναι ακόμα πιό σημαντικός. Διαπιστώνουμε μάλιστα μιá μονιμότητα λειτουργιών μέσα στο χρόνο, που όφείλεται στο ότι ή έλληνική Διασπορά παραμένει πολυάριθμη.

1. Όπλισε τους έλληνες με ένα σήμα «κατατεθέν» που ήταν άποδεκτό και εκρίνετο θετικό από τις εύρωπαϊκές κοινωνίες.²⁹ Δημιουργήθηκε έτσι μιá «είκόνα» που ταίριαζε στις ιδέες που ήταν της μόδας· αυτό άνοιγε προοπτικές κοινωνικής άνόδου, μιá και οί όρθόδοξοι έμποροι πλησίασαν ιδεολογικά τους εύρωπαίους συναδέλφους τους. Άς σημειωθεί ότι ο έλευθεροτεκτονισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αλληλοεπικοινωνία έλλήνων και εύρωπαίων, όπως άλλωστε και στην όργάνωση των φιλικών και στη δημιουργία κινήματος φιλελλήνων.
2. Έπιτελώντας μιá ριζική τομή και ένα τελικό διαζύγιο με την παραδοσιακή ύπερδομή, ο έλληνισμός όδήγησε και σε άπομάκρυνση των έλλήνων από τη Ρωσία.³⁰ Αυτό έδινε μιá πρώτη σειρά έγγυήσεων στις δυνάμεις που θεωρούσαν τους έλληνες σαν όργανα της ρωσικής επέκτασης. Ξέρουμε ότι ο Φαλλμεράβερ ύποστήριζε ότι το έλληνικό όρθόδοξο κρατίδιο θα κατέληγε να γίνει νευρόσπαστο της Ρωσίας. Πάντως για να γίνει άποδεκτή ή Έλλάς χρειάστηκε να πληρώσει ένα τίμημα πολύ πιό συγκεκριμένο από μιá άπλη «ιδεολογική τομή»: της έπεβλήθη ή βασιλεία και προσαρτήθηκε μετά το 1860 στη βρετανική αυτοκρατορία. Η ρωσική πολιτική στράφηκε από τότε στις σλαβικές εθνότητες των Βαλκανίων.
3. Καθώς όλοκληρωνόταν ή τομή με την ρωμιο-βυζαντινή παράδοση, ο

νεοελληνισμός γινόταν προοδευτικά άνεκτός από τους ρωμαιοκαθολικούς και από τους επιγόνους της 'Αγίας Γερμανικής αυτοκρατορίας.³¹ Παίρνοντας μάλιστα τη μορφή της άρνησης των αυτοκρατορικών διεκδικήσεων της ρωμιοσύνης, ή ιδεολογική υπερδομή του έθνικού κράτους μετατόπιζε τους κινδύνους διαλύσεως της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τόν «μεγάλο άσθενή» που για πολλές δεκαετίες ή Γαλλία και ή 'Αγγλία προσπαθοῦσαν να σώσουν.

4. 'Ως υπόβαθρο θεσμών που δημιουργοῦν νοοτροπίες και σφυρηλατοῦν τρόπους κοινωνικής συμπεριφορᾶς, ό «έλλητισμός» επέτρεψε και δικαίωσε την ύποταγή της 'Ελλάδας στις εὐρωπαϊκές δυνάμεις. Οί εὐρωπαϊοί θεωρήθηκαν σαν «πνευματικά τέκνα» της αρχαιότητας, που έρχονται να προσφέρουν άρωγή και ύποστήριξη στην «κοιτίδα» του δυτικού πολιτισμοῦ. 'Η βοήθεια αυτή θεωρεῖται, μάλιστα, μέχρι σήμερα σαν μιὰ ήθικη ύποχρέωση, σαν έκπλήρωση ενός χρέους, που επιτρέπει στη σύγχρονη 'Ελλάδα να ανακτᾶ και να διατηρεῖ την ανεξαρτησία της και να αναπτύσσει τόν έθνικό και πνευματικό της πλοῦτο.³²

Φυσικά χρειάστηκε μιὰ μακρά διαδικασία για να μπορέσει ό νεοελληνικός όρθολογισμός να καταλάβει όλη την ιδεολογική υπερδομή της κοινωνίας μας. Πέρασαν τελικά δύο αἰῶνες περίπου, στη διάρκεια των οποίων χρειάστηκε να γίνουν συμβιβασμοί με τὸ παρελθόν, να δημιουργηθοῦν συνθέσεις και κράματα, αλλά και ύποχωρήσεις, που ονομάζονται «προσαρμογές», να επιχειρηθῆ μιὰ συστηματική ιδιοποίηση των συμβόλων και των λαϊκῶν παραδόσεων, με σκοπὸ να οδηγηθοῦν στην ύπηρεσία της επίσημης πιά ιδεολογίας. Πιστεύουμε ότι ή μεγάλη στροφή έγινε στην 'Αθήνα από τὸ 1955 και ύστερα.

Οί μόνιμοι στόχοι του έλλητισμοῦ

"Όταν εξετάζουμε σὲ βάθος την ιδεολογία που δεσπόζει στη χώρα μας, διαπιστώνουμε ότι εμφανίζει μιὰ ιδιότυπη στατικότητα, μιὰ μονιμότητα που διαρκεί ἐδῶ και δύο αἰῶνες, έτσι ώστε να μπορούμε να ποῦμε ότι όρισμένες κοινωνικο-πολιτικές συμπεριφορές του παρελθόντος είναι φοβερὰ επίκαιρες ή ότι σημερινές στάσεις και θέσεις είναι αναχρονιστικές. Αυτό οφείλεται βασικά στη μεγάλη τομή που χώρισε την «έθνική προσωπικότητα» του Ρωμοῦ από εκείνη του 'Ελληνα, και που απαιτεῖ μιὰ μόνιμη προσπάθεια για να όρθολογιστοῦν³³ οί εκδηλώσεις του κοινωνικοῦ μας βίου με τὰ κριτήρια της υπερδομῆς που μᾶς επιβάλλει τὸ σύνολο πιά των επισήμων θεσμών. Δὲν είναι ὅμως ακόμα ἀπολύτως δεδομένο ότι ή πολιτιστική ίσοπέδωση της «ρωμιοσύνης» μπορεί να επιτευχθῆ μόνιμα από την σημερινή μας ιδεολογία.³⁴

'Η τμηματική ἀπελευθέρωση των 'Ελλήνων είχε σαν αποτέλεσμα να παραμένουν έξω από τόν έλεγχο της επίσημης υπερδομῆς μεγάλα τμήματα του γένους, και τὸ χειρότερο είναι ότι τὰ μεταναστευτικά κύματα δυσκολεύουν

συνεχῶς τὴν προσπάθεια ἐπιβολῆς τῆς κοινῆς «παιδείας»³⁵. Εἶναι πάντως γεγονός ὅτι ὁ σημερινὸς ἀναχρονισμὸς, ὅπου παρατηρεῖται, ὀφείλεται στὶς περιπέτειες ποὺ γνώρισε ὁ τόπος μας τὰ τελευταῖα 40 χρόνια. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μιὰ ἀριθμητικὰ σημαντικὴ ὁμάδα ἡλικιῶν μονοπωλεῖ τὴ μεταπολεμικὴ κοινωνία στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο· ἡ ὁμάδα αὐτὴ³⁶ δὲν ἐπλήγη ἀπὸ τὴν μετανάστευση, ποὺ μετακίνησε 20% περίπου τῶν κατοίκων τῆς χώρας ἀπὸ τὸ 1945 καὶ διατηρεῖ ὅλες σχεδὸν τὶς ἐπαγγελματικὲς τῆς θέσεις, τὴν ὥρα ποὺ διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ἐνεργὸς πληθυσμὸς, στὸ σύνολό του, μειώνεται σὲ μεγάλο ποσοστὸ.

Ἀναλύοντας τὶς λειτουργίες τοῦ νεοελληνισμοῦ, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε πολλὰ τοῦ σημεῖα πρέπει ἀκριβῶς νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅλες τὶς ἰδιοτυπίες ποὺ ἐπέβαλε ἡ ἱστορία: τὴ μεγάλη διασπορά, τὴ συμβίωση μὲ ἓνα πλῆθος ἄλλων ἐθνοτήτων, τὴ μακρὰ ἀπομάκρυνση τῶν στελεχῶν τοῦ γένους ἀπὸ τὴν ἄσκηση πολιτικῆς ἐξουσίας, τὴ σταθερότητα καὶ τὴ μεγάλη προσαρμοστικότητα τῶν οἰκογενειακῶν πυρήνων ποὺ τὸ ἀπαρτίζουν. Ὁ μεταπρατικὸς χαρακτήρας τῆς «ἀστικοποίησης» τῶν Ἑλλήνων ποὺ διατυμπανίζεται τὸν τελευταῖο καιρὸ ὀφείλεται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι μέχρι τὸ 1922 δὲν ὑπῆρχε γεωγραφικὴ συγκέντρωση τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐλληνοφώνων καὶ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς κινήθηκε ἐξ ἀρχῆς στὸ ἐπίπεδο τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν εἶχε κρατικὸ σχηματισμὸ βιώσιμο ποὺ νὰ ἐπιτρέπει ὀργάνωση «τοπικῆς ἀγορᾶς». Πιστεύουμε δὲ ὅτι αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα καὶ σήμερα.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἤδη βήματά του, τὸ 18ο αἰῶνα, ὁ ἐλληνισμὸς διατύπωσε πέντε μεγάλους στόχους, ποὺ παραμένουν πάντα ἐπίκαιροι:

1. τὴ δημιουργία ἑνὸς κράτους, ποὺ θὰ διευθύνεται ἀπὸ τὰ μεσαῖα στρώματα·
2. τὸν οἰκονομικὸ πλουτισμό·
3. τὴν ἐδραίωση τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀσφάλειας τοῦ κράτους μὲ τὴ βοήθεια ἐδαφικῶν ἐπεκτάσεων ἢ μὲ τὴν προστασία ξένων μεγάλων δυνάμεων·
4. τὴν ἀναζήτησι μιᾶς πολιτικῆς ἀναδιανομῆς τοῦ νέου πλούτου ποὺ προκύπτει, κάθε φορά, ἀπὸ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀπελευθέρωση ἐπαρχιῶν ἢ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ δράση, μὲ σκοπὸ τὴν ἐνίσχυση τῶν στρωμάτων ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση τοῦ κράτους·
5. τὴ διαμόρφωση τῶν νοοτροπιῶν γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ὁμοιογένεια τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς συνείδησης.³⁷

Εἶναι φανερὸ ὅτι τέσσερις ἀπὸ τοὺς πέντε αὐτοὺς στόχους προϋποθέτουν ἕναν ἰσχυρὸ κρατικὸ μηχανισμό. Μόνον ὁ πλουτισμὸς ἢ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ σύγχρονη ὀρολογία «ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη», μπορεῖ νὰ ἀφεθῆ στὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ἀλλὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι αὐτὸ δὲν θὰ θίξει, μακροπρόθεσμα, τὴν πολιτικὴ ποὺ ἀποβλέπει στὴ διεύρυνση τῶν μεσαίων στρωμάτων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα γίνεται πάντοτε προσπάθεια

νά συμπεριληφθούν οί αγροτικές έκμεταλλεύσεις και οί οίκογενειακές επιχειρήσεις του τριτογενούς και τής βιοτεχνίας. Πρέπει δὲ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ἰδεολογία, στὶς «ἀπόλυτες» μορφές της, διατυπώνει τὴν ἀπαίτηση τῆς συμμετοχῆς τοῦ μεγάλου κεφαλαίου στὶς προσπάθειες ἀσφαλείας καὶ ἰδεολογικῆς ἐκπαίδευσης.

Ἡ πτυχὴ αὐτὴ τῆς νοοτροπίας, ποὺ θέλει νὰ δημιουργήσει ἡ ἰδεολογία μας, πρέπει νὰ ὑπογραμμιστῆ. Στὸ μεσοπόλεμο, ὁ Γ. Κονδύλης ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ διατύπωσε τὴν πρόθεση νὰ πειθαρχήσει τὸ κεφάλαιο καὶ νὰ τὸ ἀναγκάσει σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἐργάτη. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι στὸ Σχέδιο τῆς ἡ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου περιλάμβανε τὴν πρόθεση νὰ θεωρηθῆ ἡ ἰδιοκτησία κοινωνικὸ λειτούργημα, ποὺ ἡ ἄσκηση του ἔπρεπε νὰ γίνεται σὲ ὄφελος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἄλλως τὸ κράτος θὰ μποροῦσε νὰ ἐπέμβει κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας. Ἀνάλογες ἰδέες βρίσκουμε στὸ στόμα τοῦ Γ. Παπαδόπουλου ὅταν στὶς 18 Μαρτίου 1969 μίλησε στὸν Σύνδεσμο τῶν Βιομηχάνων.³⁸ Εἶναι δὲ τελικὰ πολὺ χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὅσο πιὸ ἀπολυταρχικὸ εἶναι τὸ καθεστῶς, τόσο πιὸ ἀπόλυτες ἐμφανίζονται οἱ διατυπώσεις του, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ οἱ ἐσωτερικὲς του ἀδυναμίες ἀπαγορεύουν κάθε δυνατότητα ἐλέγχου τοῦ κεφαλαίου, στὸ ὁποῖο ἀντιθέτως γίνεται δέσμιο. Τὰ φιλελεύθερα, πάλι, κοινοβουλευτικὰ καθεστῶτα τῆς Ἑλλάδας, ἔχουν μὲν τὴ μόνιμη μέριμνα τῆς διατήρησης τῆς κοινωνικῆς βάσης τοῦ κράτους, ὁ τρόπος ὅμως μὲ τὸν ὁποῖο στρατολογοῦνται καὶ ἀναδεικνύονται οἱ πολιτικὲς ἡγεσίες³⁹ δὲν ἐπιτρέπει εὐκόλα τὴν διατύπωση τοῦ στόχου τῆς ἀναδιανομῆς καὶ τοῦ ἐλέγχου τοῦ πλούτου.

Ἐχοντας νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν τρόπο πραγματοποίησης τῶν πέντε αὐτῶν στόχων, ὁ ἐθνικισμὸς ποὺ στηρίζεται στὴν ἰδεολογία τοῦ νεοελληνισμοῦ γνώρισε μιὰν ἱστορία ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μακρὰ σειρά *ἀγῶνων γιὰ τὴν ἐξουσία*. Ἀγῶνες ἀνάμεσα σὲ κοινωνικὰ στρώματα καὶ ομάδες, ποὺ κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν μόνιμη καὶ καταθλιπτικὴ παρουσία τοῦ διεθνoῦς παράγοντα, καὶ ποὺ σὲ κάθε τους φάση ὀδηγοῦνται στὸ νὰ τονίσουν ἰδιαίτερα τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο ἀπὸ τοὺς μόνιμους αὐτοὺς στόχους καὶ στὸ νὰ μεταβάλλουν τὴν ἱεραρχικὴ τους κατάταξη.

Τὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες παρατηροῦμε ὅτι δόθηκε ἀπόλυτη προτεραιότητα στὴν κατοχύρωση τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀσφάλειας· ἡ ἀσφάλεια αὐτὴ ἀνεδείχθη, μάλιστα, σὲ ἀπόλυτη ἀρχή. Αὐτὸ συνοδεύτηκε μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἰδιαιτέρων δεσμῶν μεταξὺ Ἑλλάδας καὶ ΗΠΑ, ποὺ ἀπέτελεσαν, μέχρι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1974, «τὸν μεγάλο στρατηγικὸ στόχο τῆς χώρας, τὸν μόνιμο ἐθνικὸ προσανατολισμό» τῆς ὅπως γράφουν ἐπίσημα κείμενα. Ἔτσι προσθέσαμε στὴν προαιώνια οἰκονομικὴ ἐξάρτηση μιὰ στρατιωτικὴ ἐξάρτηση ποὺ ἀποδείχτηκε ἐξ ἴσου δεσμευτικὴ. Παράλληλα, ὅμως, ἡ ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, μέσα στὴν ὁποῖα δροῦν πάντοτε σημαντικὰ τμήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὀδήγησε προοδευτικὰ σὲ ὑπερτίμηση τοῦ στόχου τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἡδη χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 διαπιστώνουμε τὴν γενικὴ ἄνοδο τοῦ ρεύματος ποὺ

συνδυάζει τὰ αἰτήματα τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ». Τὸ ρεῦμα αὐτὸ ἔθεσε σὰ βασικὸ τοῦ στόχο τὴν «οἰκονομικὴ ὀλοκλήρωση» τοῦ ἔθνους⁴⁰. Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐξουσία ἄρχισε πιά νὰ γίνεται στὸ ὄνομα τῆς τεχνοκρατικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας, πὺ ἐπιζητοῦν τὴν τὰ μεσαῖα στρώματα. Ἡ μαρξιστικὴ ἀριστερά, πὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ λενινιστικὸ ὀργανωτικὸ πρότυπο καὶ ἀπὸ μιὰ ἰδεολογία παραγωγικότητας, συνδέεται καὶ συνταυτίζεται μὲ τὸ ρεῦμα αὐτό. Παρατηροῦμε ἄλλωστε ὅτι ἡ συνταύτιση διευκολύνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀσπάζεται, κατὰ βάση, τοὺς πέντε μόνιμους στόχους τοῦ ἑλληνισμοῦ⁴¹ καὶ ἐλπίζει νὰ μπορέσει νὰ ἐκμεταλλευτῆ τὸ κοινωνικὸ αἶτημα ἀναδιανομῆς τῶν εἰσοδημάτων καὶ τοῦ πλούτου, στὰ πλαίσια μιᾶς τακτικῆς πὺ ἐπιζητεῖ ἐνίσχυση τῆς ἐκλογικῆς βάσης καὶ θέλει νὰ ὀδηγήσει στὴ λεγομένη «προχωρημένη δημοκρατία»⁴².

Οἱ ἐσωτερικοὶ ἀνταγωνισμοὶ πὺ γενικεύτηκαν στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1965-67 ὀδήγησαν σὲ ἓνα κενὸ ἐξουσίας καὶ κλόνισαν τὸ κράτος. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ, πὺ εἶναι καὶ αὐτὸς μέρος τῆς κρατικῆς μηχανῆς, δὲν προήλθε ἀπὸ κίνδυνο κοινωνικῆς ἐπανάστασης πὺ ζητοῦσε τὴν ἀνατροπὴ τῆς πρωτοκαθεδρίας τῶν μεσαίων στρωμάτων, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προσβολὴ πὺ ὑπέστη ἡ κρατικὴ ὀργάνωση. Εἶδαμε ἄλλωστε ὅτι καὶ ἡ πτώση τῆς δικτατορίας ὀφείλεται σὲ ἐσωτερικὴ ἀποδιάρθρωση τοῦ κράτους, τὴν ὀποία ὀλοκλήρωσε ἡ μεταπολίτευση τοῦ Νοεμβρίου 1973, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνατροπὴ τῶν δεδομένων τῆς ἐξωτερικῆς ἀσφάλειας τῆς χώρας.

Μὲ τὴν υἰοθεσία τῆς θεωρίας τῆς τεχνοκρατικῆς ὀργάνωσης τῆς πολιτείας καὶ μὲ τὴν ἀναζήτηση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, πὺ δὲν εἶναι παρὰ τρόποι γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν μόνιμων στόχων, ὀρισμένα ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικὰ τῆς ἰδεολογίας τοῦ μεσοπολέμου, ξαναῆρθαν στὴν ἐπιφάνεια.⁴³ Βλέπουμε ἔτσι νὰ τονίζεται πάλι ἡ σημασία τῆς «φύσης» καὶ ἡ «γεωπολιτικὴ», θεωρίες πὺ γαλούχησαν τὶς γενιές πὺ μᾶς κυβερνοῦν. Ἡ ἔξαρση τοῦ ρόλου τοῦ «ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ» παρουσιάζεται τόσο σὲ ἐπίσημα κρατικὰ ἔγγραφα, ὅπου περιοδικὰ διαβάζουμε φράσεις τοῦ τύπου: «ἡ πολλαπλὴ ἀκτινοβόλος ποικιλία τοῦ πλέον φωτεινοῦ νότου τῆς Εὐρώπης εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ», ὅσο καὶ στὶς μορφές πὺ παίρνει σὲ μᾶς τὸ παγκόσμιο αἶτημα διάσωσης τοῦ περιβάλλοντος, πὺ μπορεῖ, ἀντὶ νὰ γίνῃ κίνημα διαμαρτυρίας, ὅπως συμβαίνει ἄλλοῦ, νὰ ἐνσωματωθῇ στὴν ἰδεολογικὴ βάση τῆς ἐπίσημης παιδείας. Παράλληλα ἡ ἀναφορὰ στὴ θάλασσα, στὸ ναυτικὸ χαρακτῆρα τῶν ἑλλήνων, πὺ προσφέρεται καὶ γιὰ τουριστικὴ ἐκμετάλλευση, ἐναρμονίζεται μὲ προπολεμικὲς ἀπόψεις.⁴⁴ Ὅσο γιὰ τὶς γεωπολιτικὲς θεωρίες τοῦ Π. Παμπούκη καὶ τοῦ Κ. Σφύρη, ἐνσωματώνονται, καὶ αὐτές, χωρὶς δυσκολία στὶς σύγχρονες ἀναλύσεις, πὺ διατείνονται ὅτι οἱ στρατιωτικὲς πιέσεις καὶ οἱ ἐπεκτατισμοὶ τῶν δύο συνασπισμῶν διοχετεύονται μέσα ἀπὸ μεγάλους γεωπολιτικοὺς ἄξονες.⁴⁵ Δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι εὐαίσθητη στὶς φήμες πὺ κυκλοφοροῦν μετὰ τὴν κυπριακὴ τραγωδία τοῦ Δεκαπενταύγουστου τοῦ 1974, κατὰ τὶς ὀποῖες μπορεῖ νὰ ἐπὶκειται γεω-

γραφική ανακατάταξη τών ζωνών επιρροής τών υπερδυνάμεων. Χωρίς να έχουν βάση οί φήμες, άπηχοϋν ιδεολογικές προκαταλήψεις που έχουν καλλιεργηθῆ σέ μιὰ όλόκληρη γενιά.

Διαπιστώνουμε ἔτσι ὅτι ἡ ιδεολογία τοϋ νεοελληνισμοϋ διαθέτει ἕνα συνεκτικό ὑπόβαθρο, ἱκανὸ νὰ ὑπαγορεύσει «ὀρθολογισμένες» οἰκονομικές καὶ πολιτικές συμπεριφορές, καὶ πού περιέχει ἀξιολογήσεις ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τών ἄλλων συγχρόνων κοινωνιῶν. Ἡ τεχνοκρατική μάλιστα τάση πού ιδιαίτερα καλλιεργήθηκε στήν ἑπταετία 1967-74, δέν πρέπει νὰ διαφύγει ἀπό τήν προσοχή ὄλων ὄσων ἐρευνοϋν τὰ «πολιτιστικά» ἐρείσματα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ μακροχρόνιος ρυθμὸς μεγέθυνσης τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, πού στὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια τήν τοποθετεῖ, παγκοσμίως, ἀνάμεσα στίς πιὸ ταχύρρυθμες οἰκονομίες, στηρίζεται σέ μιὰ ιδεολογία «μοντερνισμοϋ».

Κάτω ἀπό τὸ πρίσμα αὐτὸ ὁ Χέρμαν Κάν⁴⁰ ἔχει ἴσως προβλέψει σωστά ὅταν λέει ὅτι ἕνας «συμβιβασμὸς ἀνάμεσα στοὺς πολιτισμοὺς τῆς Βορειο-Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τοϋ μεσογειακοϋ πολιτισμοϋ, μέσα στίς συνθήκες τών δεκαετιῶν τοϋ '70 καὶ τοϋ '80, ἀποτελεῖ τὸν ἰδανικὸ συμβιβασμὸ πού ἐπιτρέπει νὰ διατηρηθῆ ἡ παραγωγικότητα, ἡ ἀποτελεσματικότητα, ἡ τάξη, ἡ πειθαρχία, ἡ συνεργασία καὶ ἡ κοινωνικὴ συνοχή». Καὶ πράγματι ἕναν τέτοιο συμβιβασμὸ ἀναζητεῖ ἡ ιδεολογικὴ ὑπερδομὴ τοϋ νεοελληνισμοϋ, καὶ αὐτὸ ἀπό τήν ἐποχὴ τῆς πρώτης διατύπωσής του. Δέν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο ὅτι ὁ θεωρητικὸς τῆς 21ης Ἀπριλίου διατύπωσε, ἀπὸ τίς πρώτες ἤδη μέρες, σκέψεις ἀπόλυτα συνεπεῖς μὲ τίς ἀρχές τῆς ἐπίσημης ὑπερδομῆς τῆς κοινωνίας, ἐπιτυγχάνοντας μιὰ ἀπὸ τίς καλλίτερες συνθέσεις ὀλοκληρωτισμοϋ καὶ φιλελευθερισμοϋ πού γνωρίζουμε:

Μέσα στήν κοινωνία, τὰ προγράμματα τών πολιτικῶν κομμάτων πρέπει νὰ θεμελιώνονται πάνω σέ μιὰ κεντρικὴ καὶ θεμελιώδη ιδεολογία, πού θὰ εἶναι κοινὴ γιὰ ὄλους τοὺς πολίτες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν κοινωνικο-πολιτικὴ τους ἔνταξη. Αὐτὴ ἡ ιδεολογία εἶναι ἡ ἐθνικὴ ιδεολογία, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τίς θεμελιώδεις ἀξίες, τίς ἀρχές καὶ τὰ ιδεώδη τοϋ ἔθνους. Μιὰ τέτοια ιδεολογία προέρχεται ἀπὸ τήν ἱστορία, ἀπὸ τήν παράδοση, ἀπὸ τὰ συμφέροντα καὶ τήν φύση τοϋ κάθε ἔθνους. Κανένα ἔθνος δέν μπορεῖ νὰ ἐπιζῆσει χωρὶς αὐτὴ τήν κεντρικὴ ιδεολογία, πού νὰ τήν ἀποδέχονται ὄλα του τὰ μέλη. Χωρὶς ἐθνικὴ ιδεολογία καὶ χωρὶς πίστη σ' αὐτήν, δέν ὑπάρχει ἐθνικὴ συνείδηση. Χωρὶς συνείδηση δέν μποροῦμε νὰ ἐπιτύχουμε ἐθνικὴ ὁμοφωνία, πού πρέπει νὰ ὑπάρχει πάνω ἀπὸ τίς πολιτικὲς καὶ ταξικὲς διαφορές, γιὰτὶ ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τήν ἐθνικὴ ἐπιβίωση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, δέν πρέπει νὰ ἐπιτραπῆ σέ μιὰ πολιτικὴ ιδεολογία νὰ ἔρθῃ σέ σύγκρουση ἢ νὰ βλάψει τήν ἐθνικὴ ιδεολογία.

Ἐπὶ πλέον πρέπει τὰ προγράμματα τών κομμάτων νὰ ἐναρμονίζονται μὲ τοὺς γενικοὺς στόχους τοϋ ἔθνους, τοὺς μεγάλους στρατηγικοὺς στό-

χους τῆς χώρας, τοὺς μόνιμους προσανατολισμούς του. Ὅπως ἡ ἰδεολογία τῶν κομμάτων ὀφείλει νὰ ἔχει τὴν πηγὴ τῆς στὴν ἐθνικὴ ἰδεολογία, ἔτσι καὶ τὰ προγράμματά τους πρέπει νὰ ὑπηρετοῦν τὰ μόνιμα συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τοὺς προσανατολισμούς ποὺ ἐκ παραδόσεως παραμένουν σταθεροί.

Οἱ διαφωνίες, οἱ ἀντιδικίες καὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν κομμάτων εἶναι κανονικὰ φαινόμενα, σὲ καμμία ὁμως περίπτωση δὲν πρέπει νὰ βγοῦν ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς.⁴⁷

Ἡ καμπὴ ποὺ περνᾷ σήμερα ἡ Ἑλλάδα εἶναι γόνιμη, μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀνάπτυξη ἔρευνας, προβληματισμοῦ καὶ διαλόγου, πρέπει ὁμως νὰ ξέρουμε ὅτι οἱ σημερινὲς ἐξωτερικὲς δυσκολίες καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση ἀντιμάχονται δύο ἀπὸ τοὺς μόνιμους στόχους τοῦ νεοελληνισμοῦ, μὲ κίνδυνο νὰ δοῦμε τὸ χῶρο τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναζήτησης νὰ ἐγκλωβίζεται, γιὰ ἄλλη μιὰ φορά, στὴ στεριότητα ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει ἐδῶ καὶ δύο αἰῶνες ἡ ὑποταγὴ στὴν «ἐθνικὴ ἰδεολογία».⁴⁸

Σ η μ ε ι ὠ σ ε ι ς :

1. Κάτω ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ παρουσιάσουμε ἐδῶ, θὰ ὀνομάζαμε τὴν ἰδεολογία αὐτὴ «νεοελληνικὸ διαφωτισμό», καὶ ὅταν ἀκόμα πρόκειται γιὰ τὴν μορφή ποὺ παίρνει στὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

2. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ὅρου *culture* στὴν ἐλληνικὴ μᾶς προβληματίζει. Θυμίζουμε ὅτι ὑπῆρχαν τὸ 1962, 250 ὀρισμοὶ τῆς «κουλτούρας». Βλ. G. Balandier, «Sociologie, Ethnologie et Ethnographie», εἰς G. Gurvitch, *Traité de Sociologie*, vol. 1, Paris 1962, σελ. 99-113, ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀρθότητα τῆς «διχοτόμησης» σὲ συνειδητὲς καὶ ἀσυνειδητὲς μορφὲς βίου εἶναι ὑπὸ ἀμφισβήτηση, θὰ διατηρήσουμε, προσωρινά, τὴ λέξη «πολιτισμός» χωρὶς βέβαια νὰ παίρνουμε, μὲ αὐτό, θέση στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν «τρόπο τῆς ὑπάρξεως» τῶν κοινωνικῶν στάσεων καὶ συμπεριφορῶν.

3. Ἡ διάκριση τοῦ ἐλλόγου καὶ ἀλόγου, ποὺ ὑπονοεῖται ἐδῶ, ἀφορᾷ «τὸν τρόπο τοῦ ὑπάρχειν» σὲ συγκεκριμένο χῶρο, χρόνο καὶ κοινωνία.

4. Κ. Βεργόπουλος, *Les Nationalismes Grecs entre les Guerres (1922 - 1940)*, Mémoire de DES de Sc. Pol., Université Paris 1, février 1971, σελ. 32.

5. Χρησιμοποιοῦμε σκόπιμα τὴν λέξη «στρώμα» ἀφοῦ δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ «ἀστικὴ τάξη» ὀργανώτρια ἀγορᾶς. Ὁ γεωγραφικὸς μας χῶρος ἐνσωματώθηκε πολὺ νωρὶς στὴν ὑπὸ σύσταση παγκόσμια ἀγορὰ καπιταλιστικῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων, διατήρησε ὁμως σχέσεις παραγωγῆς «δασμοφορικῶν τύπου» (δηλ. ὅπου ἡ ἰδιοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ πλεονάσματος γίνεται κυρίως μέσῳ δασμῶν καὶ φόρων), παράλληλα οἱ κοινοτικὲς καὶ οἰκογενειακὲς μονάδες, ποὺ ἦσαν ἀπὸ παλιὰ ἀγροτο-βιοτεχνικοὶ συνεταιρισμοὶ παραγωγῆς καὶ ἐμπορίας, ἐναρμονίστηκαν στὸ περιβάλλον αὐτό, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει «ἀστικοποίηση» τους. Σημειώνουμε ὅτι καὶ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1975, τὰ 2/3 τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἐργάζεται σὲ οἰκογενειακὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις, ποὺ ἐξ ὀρισμοῦ δὲν εἶναι «καπιταλιστικὲς» μιὰ καὶ δὲν βασίζονται σὲ μισθωτὴ ἐργασία. Ὅλες ὁμως οἱ οἰκογενειακὲς αὐτὲς μονάδες εἶναι ἀπόλυτα ἐναρμονισμένες μὲ τὸν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς.

6. Tr. Stoianovich, «The Conquering Balkan Orthodox Merchant», *The Journal of Economic History*, vol. 20 (1960), σελ. 234-313· Halil Inalcik, «Capital Formation in the Ottoman Empire», *The Journal of Economic History*, vol. 29 (1969), σελ. 97-140. Κ. Μοσχάφ, «Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα (1830-1909)», Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 101. Δεν συμπίπτουμε στο θέμα αυτό με τα συμπεράσματα του Β. Φίλια, *Κοινωνία και Έξουσία στην Ελλάδα*, Σύγχρονα Κείμενα, Αθήνα 1974, σελ. 35-37· όσο για το θέμα των εβραίων που θίγεται (σελ. 37) πρέπει να το έντοπίσουμε στα μεγάλα παραδοσιακά αστικά κέντρα και λιγότερο στα μικρά έπαρχιακά κέντρα.

7. Παρ' όλη της την έκταση και την στρατιωτική δύναμη που διέθετε η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν πέτυχε ποτέ να επιβάλλει μίαν «*paix ottomane*». Στην καλύτερη περίπτωση μπόρεσε μόνο να «συγκρατήσει» και να καθηλώσει σε μόνιμους καταυλισμούς τις διάφορες στρατιωτικές ποιμενικές πατριές, που οργανώθηκαν προοδευτικά σε όρεινες ήμι-αυτόνομες κοινότητες. Έδώ επίσης διαφέρουμε στις διαπιστώσεις μας από τους συγγραφείς που αποδίδουν, σχεδόν αποκλειστικά, τον όρεινό έποικισμό σε μετακίνηση πληθυσμών από τους κάμπους, ξεχνώντας ίσως να προσθέσουν, ότι τον 15ο αιώνα εξαναγκάστηκαν σε μονιμοποίηση πολλές από τις στρατιωτικο-ποιμενικές φάρες.

8. Όπως η κτηνοτροφία (δέρματα, μαλλιά), βιοτεχνία, ύφαντουργία, ναυπηγική και δασοκομία (ξύλεια). Πολύ νωρίς όλες αυτές οι δραστηριότητες προσανατολίστηκαν στο έμποριο, οι κοινότητες δεν ήταν ποτέ αυτόρκες. Θα βρούμε πολλές λεπτομέρειες σχετικά με τις εξαγωγές στα έργα των Félix de Beaujour, *Tableau du Commerce de la Grèce*, vols 1-2, Παρίσι 1800 και Xavier Scrofanì, *Voyage en Grèce 1794-1795*, vols 1-3, Παρίσι 1800 (μετάφραση από το Ιταλικό)· Σερ. Μάξιμος, *Η Αγωγή του Έλληνικού Καπιταλισμού*, 3η έκδ., Στοχαστής, Αθήνα 1973.

9. Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τόμ. Β1, Θεσσαλονίκη, σελ. 279-307, με βιβλιογραφία στις σημειώσεις.

10. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία*. . . Β1, σελ. 307-314. Ένα κατάλογο όρθοδόξων συντεχνιών του 1788 δημοσιεύει η *Αλήθεια* (σύγγραμμα εκκλησιαστικού περιοδικού), 15/10/1880, τεύχος γ', Κων/πολις. Αγ. Χατζημιχάλη, «Οι συντεχνίες — τα ισνάφια», *Επετηρίς Ανωτάτης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών*, 2 (1949), σελ. 182-206· Αγ. Χατζημιχάλη, «Μορφές από τη σωματειακή όργάνωση των Έλλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», άνάτυπο, *L'Hellénisme Contemporain*, Αθήνα 1953, σελ. 279-303. Υπογραμμίζουμε την έντονη εξειδίκευση που παρουσιάζουν τα χωριά της Ηπείρου, Αλβανίας και όρεινης Μακεδονίας στον 17ο και 18ο αιώνα. Οι περισσότερες από τις κοινότητες της υπαίθρου όργανώνονται επαγγελματικά γύρω από μιά ή δύο «τέχνες».

11. Ο όρος «έθνική ταύτιση» έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο στην Έθνοψυχιατρεία, βλ. Georges Devereux, «Ethnic Identity: its logical foundation and its dysfunctions», September 5-13, 1970, Paper prepared for participants in Burg Waerenstein Symposium, no 51, *Ethnic Identity: Cultural Continuity and Change*. Άς σημειωθεί πάντως ότι σε μιά ιδεολογική ύπερδομή αντιστοιχεί ή «έθνική προσωπικότητα». (βλ. G. Devereux, έ.ά., Παρ. ethnic personality vs. ethnic identity). Για μιά εισαγωγή στην Έθνοψυχιατρεία βλ. την έκλαίκευση του Francois Laplantine, *L'Ethnopsychiatrie*, Ed. Universitaire, coll. «psychothèque», Παρίσι 1973.

12. Τα 2/3 περίπου των Έλλήνων της Βαλκανικής τις παραμονές του '21.

13. Θα χρησιμοποιήσουμε στη συνέχεια την έκφραση ρωμο-βυζαντινή.

14. Στην νεοελληνική ιστοριογραφία οι πολιτικές συνέπειες της άναφορής στον «έλλητισμό» έχουν συσκοτιστή έξ αίτίας της διαμάχης που προκάλεσε ή θεωρία του Φαλμεράνερ, ό όποιος, όψιμα, προσπάθησε να καταπολεμήσει τον έλλητισμό με τη βοήθεια «βιολογικών θεωριών».

15. Πρβλ. σημείωση του Καρολίδη, Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, Τόμ. 6ος, έκδοση 8η, έπανέκδ. Ν. Νίκας, σελις 453, άριθ. 4: «Ούχι δέ διότι άπαντες οι όρθόδοξοι έλέγοντο Ρωμαίοι. . . αλλά διότι άπαντες οι έν τή κράτει όρθόδο-

ξοι (πλὴν τῶν ὑπαγομένων εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) ὑπήγοντο εἰς τὸν ὀρθόδοξον πατριάρχην τῶν Ῥωμαίων διὰ τοῦτο οἱ λαοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ ἔννοιαν γενικὴν θρησκευτικὴν Ῥωμαῖοι (Ροῦμ), ὄντος ἐν τούτοις ἐν χρήσει ὑπὸ ἔννοιαν φυλετικὴν καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ἐκάστης φυλῆς ὀνόματος (Βούλγαρος (βουλγάρ), Σέρβος (σίρπ), Ἀλβανός (ἀρναούτ)).

16. Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Μελέτιος Πηγᾶς (1549 - 1601) ἔγραφε, λ.χ.: «Ἐσεῖς εἰσθε τὸ γένος ἐκεῖνο τὸ περιφρονημένον τῶν Ῥωμαίων, τὸ ὁποῖον ποτὲ ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν οἰκουμένην μὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀρμάτων. Ἡ πρώτη μοναρχία τῶν Περσῶν μετετέθη εἰς Αἴγυπτιους, ἀπὸ Αἴγυπτιους εἰς Μακεδόνες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Ἕλληνες, τὸ γνήσιον γένος σας. Ἀπὸ ἐκείνους δὲ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἔσεῖς καὶ κρατᾶτε καὶ λέγεσθε. . .». Ἀναφέρεται εἰς Ἀπ. Βακαλόπουλο, *Ἱστορία . . .* Τόμ. Γ', Θεσ/νίκη, 1968, σελ. 445.

17. Ξέρουμε ὅτι οἱ ἑλληνόφωνοι, ὅπως καὶ γενικότερα οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἀποκαλοῦσαν «φράγκους» τοὺς δυτικούς καὶ τοὺς καθολικούς, εἶναι ὅμως πολὺ λιγότερο γνωστὸ ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ἀποδέχονταν τὴν ὀνομασία αὐτή. Δύο ἐνδεικτικὲς παραπομπὲς θὰ μᾶς πείσουν: Fr. Richard, *Relation de ce qui s'est passé de plus remarquable à Saint-Erini, isle de l'Archipel. . .*, par le R. P. François Richard, Παρίσι 1657, στή σελ. 139 γράφει: «Toutefois il se trouve qui font rebaptiser nos Frances, quand ils veulent passer à leur rite». Σ' ἓνα πιὸ παλαιὸ σύγραμμα τοῦ A. Delatte, *Les Portulans grecs*, 1573, πού ἐπανεξεδόθη τὸ 1947 στὸ Βέλγιο, διαβάζουμε ὅτι οἱ πορτολάνοι «nous offrent une image de la navigation grecque à une époque où Byzance a dû céder aux «Frances» les voies du commerce maritime. La langue dans laquelle ils sont écrits trahit, en effet, dans le vocabulaire et dans certaines tournures, l'influence de la langue «franque», et notamment de la langue vénitienne: d'où il appert que les marins grecs avaient dû se mettre à l'école des marins de l'Occident et particulièrement de ceux de Venise» ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Manlio Cortelazzo, «L'Elemento Romano nei portolani Greci», *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, no 1 (1959), Venezia, σελ. 215, ὁ ὁποῖος καὶ προσθέτει: «. . .dove frangika, letteralmente «in franco», ha il senso vago di «occidentale» penetrato anche in relazioni italiani: *Medija, in franco Africa. . .*» (σελ. 215). Πιὸ κοντὰ στὴν ἐποχὴ μας, διαπιστώνουμε ὅτι συνήθως ἡ ὀνομασία «grec orthodoxe» μεταφράζει ἓνα «ρωμαιο-ὀρθόδοξος». Διαβάσαμε, ἔτσι σὲ ἀρχεῖα τῆς Νοτίου Ἰταλίας τὶς διακρίσεις «greco-albanese» (*Graecus albanensi*) καὶ *Italo-albanese*. Τὸ πρῶτο δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν μετάφραση τῆς ἔκφρασης «ρωμαῖος ἀρβανίτης» πού ἀπαντᾶ στὰ ἑλληνικὰ κείμενα, βλ. Matteo Sciambra, «La Comunità Greco-Albanese di Palermo e suoi rapporti con l'oriente Bizantino», *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, nuova serie, vol. XVI (1962), βαπτιστήριον τοῦ 1807, Archivio della Parrocchia Greca, Registro dei battesimi, no 2, f. 56. Μέσα στὸ ἴδιο ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ βαπτιστηρίου διαβάζουμε ὅτι ὁ «Ἅγιος Νικόλαος τῶν Ῥωμαίων» ἀντιστοιχεῖ στὴν ὀνομασία: ἐκκλησία S. Nicolas Graecorum.

18. Συμφωνοῦμε μὲ τὸν E. Zakhos - Papazahariou, «Babel Balkanique», *Cahier du Monde Russe et Soviétique*, XIII (1972), 2, σελ. 145 -179: «Dès la fin du XVIIe siècle, l'alphabet grec était à la pointe de la lutte contre le noyautage des particularismes ethniques par les puissances étrangères. . . Imposer la grecophonie à tous les commerçants chrétiens des Balkans, c'était préserver l'intégrité de l'Empire. Imposer l'alphabet grec à tous les parlers locaux qui manifestaient le besoin d'être écrits était un pas vers la grecophonie». (σελ. 162).

19. Μαθαίνουν ἄραγε στὰ ἑλλαδικὰ πανεπιστήμια, τὸν ρόλο τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας στὴν διάσωση, διατήρηση, κωδικοποίηση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ρωμαϊκῆς νομικῆς ἐπιστήμης;

20. Βλ. Α.Α. Πάλλης, *Ἡ Φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξανδρου*, Γαλαξίας, ἀριθ. 20, Ἀθήνα 1961, Εἰσαγωγή. Σχετικὰ μὲ τοὺς «παραδειγματικούς μύθους», βλ. Mircea Eliade, *Aspects du Mythe*, Παρίσι, idées, no 32, 1963 ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

21. Ὁ πρῶτος πού υἱοθέτησε τὸν τίτλο τοῦ Τσάρου (Καίσαρα) ἦταν ὁ Ἰβάν ὁ 3ος (1462-

1505) όταν παντρεύτηκε την Ζωή Παλαιολογίνα. Στά 1511 ο μοναχός Φιλόθεος, στίς επιστολές του προς τον τσάρο, διατύπωσε την αυτοκρατορική ιδεολογία και ονόμασε την Μόσχα, τρίτη Ρώμη. Βλ. Cyril Toumanoff, «Moscow the Third Rome: genesis and significance of a politico-religious idea», *Catholic Historical Review*, 40 (1954-55), σελ. 411-447.

22. Οι μύθοι που περιέχονται στον *Αγαθάγγελο* (γύρω στα 1750), πρέπει να πρωτοχρονολογηθούν με την εμφάνιση της Ρωσίας στην παγκόσμια σκηνή, σαν μεγάλη δύναμη. Η ρωσική πίεση πάνω στον Μαυροθαλασσίτικο χώρο αρχίζει την ώρα που η Βενετία αποτυγχάνει να μονιμοποιήσει τις πελοποννησιακές και έλλαδικές της κατακτήσεις.

23. Ίδιαίτερη σημασία έχουν για μās τὰ μορφωτικά κέντρα της όρεινης Ελλάδας, που συνδέονται άμεσα με τὸ χερσαίο εμπόριο: Τὰ Ἰωάννινα (Μαρουτσαία Σχολή), Κοζάνη, Μέτσοβο, Καστοριά και προπάντων ἡ *Μοσχόπολη*, Ἐδῶ λειτουργοῦσε τυπογραφείο ἀπὸ τὸ 1720 και ἡ «Νέα Ἀκαδημία» (1744 - 1772) ἀνέπτυξε ἔντονη δράση διδασκαλίας και ἐκδόσεων, και συνετέλεσε τόσο στην προπαρασκευὴ ὅσο και στην γενικὴ στροφὴ τῶν Βαλκανίων πρὸς τὸν διαφωτισμό: Ἰωακείμ Μαρτιανός, *Ἡ Μοσχόπολις 1330 - 1930* Θεσσαλονίκη, 1957· Εὐλόγιος Κουρίλας, *Ἡ Μοσχόπολις και ἡ Νέα Ἀκαδημία αὐτῆς*, 1934.

24. Αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ εἶναι ταυτόσημη με τὸν λεγόμενον οὐμανισμό (ἀνθρωπισμὸ) που φυσικὰ ἀποτελεῖ τομὴ και μās διαχώρισε ἀπὸ τὴν ρωμο-βυζαντινὴ θεώρηση. Σήμερα ἡ λέξη «ἀνθρωπισμός» στα ἑλληνικὰ ὀδηγεῖ τὸν κοινὸ νοῦ σὲ σύγχυση γιατί συνδέεται με τὶς ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπινου και τῆς ἀνθρωπιᾶς. Ὁ δυτικὸς ὅμως οὐμανισμὸς βρίσκεται σήμερα σὲ ἀδιέξοδο, διότι ἀκριβῶς ὀδηγήθηκε σὲ τὸ νὰ θεωρήσει τὸν ἀνθρώπο σαν ἀντικείμενο και νὰ τὸν ὑποτάξει σὲ χρησιμότητες που ὀρίζονται «ἐπιστημονικὰ» ἔξω ἀπ' αὐτόν.

25. Ἡ προσαρμοστικὴ και μεταφραστικὴ ἐπίδοση τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, μās ὀδήγησε σήμερα στην ἀνυπαρξία ἑλληνικοῦ διαβάσματος τῶν ἀρχαίων και σὲ ἄγνοια τῆς ἑλληνιστικῆς και βυζαντινῆς περιόδου.

26. Τὸ ἰδανικὸ τοῦ νὰ γίνουμε ἐπιτέλους εὐρωπαῖοι δὲν εἶναι κάτι τὸ καινούργιο· παρουσιάστηκε ὅμως μεταπολεμικὰ σαν ὑποκατάστατό του ὁ ἀμερικανικὸς τρόπος ζωῆς και ἡ εἰκόνα τοῦ «μέσου ἀμερικανοῦ». Ἐδῶ μάλιστα θὰ συνδέαμε και τὴν ἔρπουσα τάση ἐκπροτεσταντισμοῦ τῆς ὀρθοδοξίας.

27. Ὁ ἀναγνώστης ἂς σημειῶσει ὅτι ἐπιχειροῦμε ἀνατομία μιάς ἰδεολογίας· δὲν λέμε ὅτι οἱ φορεῖς τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς ἦσαν πρωτοποριακοὶ συντελεστὲς συνειδητοποίησης. Ἄλλωστε ἂς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση ἔκανε ἄμεση τὴν παρουσία της στὸν ἑλληνικὸ χῶρο: Ἐπτάνησα, Πάργα, Πρέβεζα, ἐνῶ ἀπὸ ἄλλη ἄποψη οἱ ἡμιανεξάρτητοι κρατικοὶ σχηματισμοὶ τῶν πασάδων τοῦ Βιδινίου, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Σκόδρας και τῶν Σερρῶν, ἦσαν δείγματα διεργασιῶν που ἔτοιμαζαν τὸν Βαλκανικὸ χῶρο νὰ ἀποδεχτῆ ριζικὲς ἀλλαγές.

28. Στὰ τελευταῖα πάντως χρόνια, ὅπως και παλαιότερα μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους, διαπιστώνουμε τὴν ὑπαρξὴ ρευμάτων που ἀναζητοῦν τὶς «ἀληθινές» ρίζες τῆς σύγχρονης κοινωνίας· ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἀντικατοπτρίζουν «πόθο γνησιότητας» που εἶναι πολὺ συγγενῆς με ἐκεῖνο τῆς νομιμότητας.

29. Κλεάνθης: Συγχώρησόν με νὰ σοῦ διακόψω πρὸς ὀλίγον τὸν λόγον. Σὲ ἀκούω πάντοτε νὰ μās ὀνομάζης Γραικοὺς· διὰ τί ὄχι Ρωμαίους ὡς ὀνομαζόμεθα ἔως τώρα; Ἀριστοκλῆς: Ἀπὸ τὰς ἀναριθμήτους, φίλε μου, δυστυχίας, ὅσες προξενεῖ ἡ βαρβάρωσις εἰς τὰ ἔθνη, μία εἶναι και τὸ νὰ λησμονῶσιν ἔως και αὐτὴν τὴν ἀρχὴν και τὸνομα τῆς γενεᾶς των. Οἱ πρόγονοί μας ὀνομάζοντο τὸ παλαιὸν Γραικοί· ἔπειτα ἔλαβον τὸ ὄνομα Ἑλληνες, ὄχι ἀπὸ ξένον ἔθνος, ἀλλ' ἀπὸ Γραικὸν πάλιν, ὅστις εἶχε κύριον ὄνομα τό, Ἑλλην, καθὼς ἡμεῖς ὀνομαζόμεθα, σὺ Κλεάνθης, Ἀριστοκλῆς, ἐγώ. Ἐν ἀπὸ τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα εἶναι τὸ ἀληθινὸν τοῦ ἔθνους ὄνομα. Ἐπρόκρινα τό, Γραικοί, ἐπειδὴ οὕτω μās ὀνομάζουσι και ὄλα τὰ φωτισμένα ἔθνη τῆς Ἐδρώπης (ὑπογραμ-

μισμένο από μᾶς). Ἐάν προκρίνης τό, Ἐλληνες, ὀνομάζου, φίλε μου Ἐλλην ἀλλά μή, διὰ τοῦς οἰκτιρμούς τοῦ θεοῦ, Ρωμαῖος.

Κλεάνθης: Διὰ τί τοῦτο;

Ἄριστοκλῆς: Διότι δέν εἶσαι Ρωμαῖος. Οἱ Ρωμαῖοι πρῶτοι μᾶς ἐστέρησαν ἀπό τήν ὀλίγην ἐλευθερίαν, τήν ὁποίαν εἶχαν μᾶς ἀφήσει τῆς Ἑλλάδος αἱ διχόνοιαι· καί τό νά φέρωμεν τῶνομά των εἶναι τό αὐτό καί νά φέρωμεν τυπωμένα εἰς τό μέτωπον τὰ στίγματα τῆς δουλείας, καί νά ὁμολογῶμεν ἐκουσίως ὅτι χαίρομεν εἰς τήν δουλείαν.

Ἄδ. Κοραΐς, *Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα* (Γ. Βαλέτας ἐπιμέλεια), Δωρικός, τόμος Α1, Αθήνα 1964, «Διάλογος δύο Γραικῶν», σελ. 440. Στό ἴδιο αὐτό κείμενο βρίσκεται καί ὁ ἀκόλουθος μνημειώδης ἀφορισμός πού λέει ὁ Ἄριστοκλῆς: «Πίστευε ὅ,τι κάμνουσιν οἱ Ἰταλοί, οἱ Γερμανοί, οἱ Ἄγγλοι, καί ὄχι ὅ,τι λέγουσιν. Ὁ σοφός Γάλλος μέ μόνην του τήν γλῶσσαν εἶναι καί νομίζεται παντοῦ σοφός· ἀλλά ὅλη ἡ Εὐρώπη στοχάζεται ὡς ἀπό παιδείαν καί καλήν ἀνατροφὴν ἄμοιρον τόν Ἰταλόν, τόν Γερμανόν, τόν Ἄγγλον. . .»

30. Ἡ τομὴ μέ τό ρωμιο-βυζαντινὸ παρελθόν ὀδηγεῖ ἐπίσης καί στήν δημιουργία ἐνὸς διάχυτου αἰσθήματος ἀνασφάλειας μέσα στόν ἐλλαδικὸ χῶρο. Οἱ πληθυσμοὶ πού ἔχουν ἐκπαιδευτεῖ μέσα στόν νεοελληνισμό νοιώθουν ἀπομονωμένοι καί ἀποξενωμένοι ἀπό τὸν γεωγραφικὸ τους χῶρο ὅπου κυριαρχοῦν πολιτισμοὶ πού ὅλοι ἔχουν προέλθει ἀπό τό Βυζάντιο ἢ πού ἦσαν πάντοτε συγγενεῖς μέ τήν Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία: Βαλκάνια, Μέση Ἀνατολή, Μικρὰ Ἀσία.

31. Ἦρθαν τελευταῖα στή δημοσιότητα οἱ πηγές πού ἀναφέρουν τήν ὑποστήριξη πού ζητήθηκε ἀπό τό Βατικανό. Πρέπει ὁμως νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι καθὼς παλιές ἐχθρες ὑποχωροῦσαν, καινούργιες ἔρχονταν στό φῶς. Ὁ ἐλληνισμός συσπείρωσε ἐναντίον του ὅλους ὅσους εἶχαν συμφέροντα ἀντίθετα μέ ἐκεῖνα τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης. Στό σημεῖο αὐτὸ ὁ ἀναγνώστης θά ἀποκόμιζε πολλὰ διδάγματα διαβάζοντας τὸν γερμανὸ G. G. Gervinius, *Insurrection et Régénération de la Grèce*. 2 vols, Durant, Παρίσι 1863 (γαλλικὴ μετάφραση).

32. Ἡ νοοτροπία αὐτὴ εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρη, ὀδήγησε, μετὰ τό 1948, σὲ εὐκόλη ἀποδοχὴ τῆς ἀμερικανικῆς παρουσίας. Τὸ ἔργο τοῦ ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν Ξανθοπούλου Παλαμᾶ, *Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς*, Ἀθήνα 1971, περιέχει λεπτομερέστατη ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς πτυχῆς τῆς νεοελληνικῆς ιδεολογίας.

33. Μᾶς λένε συνήθως νά «ἐξευρωπαϊστοῦμε» ἢ νά ἐκσυγχρονιστοῦμε.

34. Θεωροῦμε ὅτι ἐδῶ καί δέκα περίπου χρόνια, στὰ ἀστικά κέντρα τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, τὰ συστατικὰ τῆς παραδοσιακῆς ἰδιοσυγκρασίας — πού ὀνομάσαμε «Ρωμισὺνη» — συμπίεστηκαν καί ἔχουν μετατεθῆ στό ὑποσυνείδητο ἐπίπεδο πού ὀνομάσαμε αἶσθημα ἐθνικῆς ταύτισης. Στήν ἴδια περίοδο, ὁ «ἐλληνισμός» σάν πολιτιστικὸ ὑπόδειγμα διαγωγῆς ὀλοκλήρωσε, περίπου, τήν κατάκτηση τῆς «ἐθνικῆς μας προσωπικότητας», στό τμῆμα αὐτὸ τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀλλά ποιὸς ἐγγυᾶται γιὰ τό πού ὀδηγεῖ ἢ διπλὴ αὐτὴ διαδικασία τοῦ πολιτιστικοῦ συγκερασμοῦ καί τοῦ ἄλματος στόν χρόνον;

35. Πρβλ. Ἰων Δραγούμης: «Ὅσο δέν ἐνώνεται ἡ φυλὴ κανένα κράτος ἐλληνικὸ δὲ θά εἶναι τελειωτικὸ, οὔτε θάχη ἡσυχία ἀπὸ ἐξωτερικὰ ζητήματα. Τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἑλλάδας, δέν εἶναι σάν τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἀγγλίας, ἀλλὰ εἶναι ἐσωτερικὰ ζητήματα», βλ. Θ. Παπακωνσταντίνου (ἐπιμελ.), *Ἰων Δραγούμης καί Πολιτικὴ Πεζογραφία*, Βασικὴ Βιβλ., Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1957, σελ. κγ'.

36. Πρόκειται γιὰ ἄτομα πού γεννήθηκαν πρὶν ἀπὸ τό 1927, ἢ ὁμάδα μάλιστα ἐκείνων πού γεννήθηκαν ἀνάμεσα στό 1927 καί στό 1907 (1.899.760 ἄτομα) ἀποτελεῖ τὸν σταθερὸ πυρήνα τῆς κοινωνίας τοῦ 1974. Βλ. Νικόλαος Βερνίκος, *L'Économie de la Grèce 1950 - 1970*, Thèse pour le Doctorat d'Etat de Science Economique, Université de Paris VIII, Παρίσι 1974.

37. Ἐχει σημασία τό γεγονὸς ὅτι αὐτοὶ εἶναι καί οἱ στόχοι πού παρουσίασαν θεωρητικοὶ τῆς 21ης Ἀπριλίου: βλ. *Θέματα Ἐθνικῆς Διαφωτίσεως*, 9η διάλεξις: «Τὰ ἐπιτεύγματα τῆς Ἐπαναστάσεως», Μάιος ἢ Ἰούνιος 1967.

38. Βλ. *Βιομηχανική 'Επιθεώρησης*, 35ο έτος, άριθ. 414, 'Απρίλιος 1969.

39. 'Εάν δεχτούμε «παραγωγή και άναπαραγωγή» ήγεσιών σε κλειστό κύκλο μπορούμε νά αναλύσουμε όρισμένα φαινόμενα με την κατηγορία του «Κατεστημένου».

40. 'Η «οικονομική όλοκλήρωση» του έλληνισμού, αντικατέστησε στο έσωτερικό της ιδεολογικής ύπερδομής τó αίτημα της έδαφικής όλοκλήρωσης του κράτους με την άπελευθέρωση των άδούλων (Μεγάλη 'Ιδέα), που έφερε στην επικαιρότητα ó κυπριακός άγώνας. Φυσικά αυτό προκαλεί έσωτερικές άντινομίες, οδηγεί και καλλιεργεί τον «εύδαιμονισμό» και συγκρούεται με τις προσπάθειες κινητοποίησης για την διάσωση της Κύπρου.

41. Στην ιδεολογία της άριστερας ύποτίθεται ότι τον έλεγχο του κράτους θα έχει ó κομματικός μηχανισμός, στο όνομα των λαϊκών μαζών. 'Η κοινωνική άνακατάταξη που θα προέλθη από την κατάληψη του κρατικού μηχανισμού πιστεύεται ότι θα στηριχθί στην έσωτερική και έξωτερική ασφάλεια που θα εξασφαλίσει ή συμμαχία με την ΕΣΣΔ. 'Ο δέ σοσιαλιστικός προγραμματισμός θα πραγματοποιήσει τον πλουτισμό της κοινωνίας.

42. Χρησιμοποιούμε έδω την όρολογία του Κ.Κ. Γαλλίας, που συνδέεται και με συγκεκριμένη τακτική συμμαχιών και «κοινών προγραμμάτων».

43. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, έ.ά., για μιá άνάλυση των ιδεολογιών του μεσοπολέμου.

44. Βλ. Κ. 'Αμαντος, *Τό Αίγαϊον Πέλαγος και ή γεωγραφική διασπορά του έλληνισμού*, 'Αθήνα, 1923.

45. Βλ. Κ. Σφύρης, *'Υπό ποίας προϋποθέσεις ή 'Ελλάς είναι βιώσιμος*, 'Αθήνα 1931· του ίδιου, *'Ελλάς και Γερμανία* του ίδιου, *'Η Κοινωνία των 'Εθνών και ή Βαλκανική 'Ενωσις*,

46. Εισαγωγή του Herman Kahn στο έργο Stillman, Bellini, Pfaff, Schloesing, Story, *L'evol de la France dans les années 80*, Hachette, Παρίσι 1973.

47. Παράφραση μέρους από την 4η διάλεξη: «Τά αίτια της 21ης 'Απριλίου», *Θέματα 'Εθνικής 'Ενημερώσεως*, Μάιος ή 'Ιούνιος 1967. 'Ο άναγνώστης πρέπει νά σημειώσει την χρήση που κάνει ó άγνωστος μας θεωρητικός διαφωτιστής, των κατηγοριών της «ιδεολογίας», της «ταξικής διαφορής» όπως και ή άμεση και έμμεση συνειδητή άναφορά στους μόνιμους στόχους του έλληνισμού που άναπτύξαμε πιο πάνω.

48. Είναι χρήσιμο, για νά άποφύγουμε παρερμηνείες, νά ύπογραμμίσουμε ξανά ότι έπιχειρήσαμε έδω την άνατομία μιās ιδεολογικής ύπερδομής, χωρίς νά περάσουμε σε κοινωνική της άξιολόγηση. Δέν δοκιμάσαμε έδω νά μελετήσουμε ούτε τις κοινωνικές ομάδες που είναι φορείς και άπολογητές του «νεοελληνισμού», ούτε τους τρόπους με τους όποιους αυτός «άναπαράγεται» και άφομοιώνει τις ιδέες της κάθε έποχής.